

Sitniewska, Roksana

"Religijność późnego średniowiecza : chrześcijaństwo a kultura tradycyjna w Europie środkowo-wschodniej w XIV-XV w.", Stanisław Bylina, Warszawa 2009 : [recenzja]

Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu 2, 206-210

2011

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Roksana Sitniewska
(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

[Rec.] Stanisław Bylina, *Religijność późnego średniowiecza. Chrześcijaństwo a kultura tradycyjna w Europie środkowo-wschodniej w XIV–XV w.*,
Wyd. Neriton, Warszawa 2009, ss. 200

Religijność późnego średniowiecza. Chrześcijaństwo a kultura tradycyjna w Europie środkowo-wschodniej w XIV–XV w. to kolejna książka wybitnego mediewisty, Stanisława Byliny, którego zainteresowania badawcze dosyć często są zogniskowane wokół historii kościoła i wiary katolickiej. Wspomniana praca została wydana w 2009 roku, jednakże warto nadmienić, iż poprzedziły ją inne publikacje tegoż autora, poruszające zbliżoną problematykę (*Na skraju lewicy husyckiej*¹, *Ruchy heretyckie w średniowieczu*², *Chryścianizacja wsi polskiej u schyłku średniowiecza*³). Pewnym *novum* omawianego studium Byliny jest wyraźne zarysowanie obszaru badań, obejmującego tereny Polski i Śląska, Czech, Węgier, a także państwa krzyżackiego, co pozwala przyrzyć się pewnym analogiom, jak również rozbieżnościom cechującym poszczególne ośrodki chryścianizacyjne zlokalizowane w Europie środkowo-wschodniej. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, iż badacz skupia się na stosunkowo istotnym momencie dziejów religii katolickiej, to jest w przededniu rewolucji husyckiej⁴ i reformacji.

Atutem *Religijności późnego średniowiecza* jest z pewnością ukazanie religijności średniowiecznej na tle szerokiego przekroju społecznego. Mowa zatem o dużych ośrodkach miejskich, jak również zapomnianych wiejskich parafiach,

¹ S. Bylina, *Na skraju lewicy husyckiej*, Warszawa 2005.

² S. Bylina, *Ruchy heretyckie średniowieczu. Studia*, Wrocław 1991.

³ S. Bylina, *Chryścianizacja wsi polskiej u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2002.

⁴ Trudno nie zauważyć, iż husytyzm jest jednym z głównych zainteresowań badawczych Byliny (por. m.in. S. Bylina, *Hussitica. Studia*, Warszawa 2007). Wspomina o nim niejako na marginesie, ale za to dość często, również w *Religijności późnego średniowiecza*.

o postanowieniach synodów i inicjatywach prostych duszpasterzy. Dzięki temu chrześcijaństwo wieków średnich jawi nam się w sposób opalizujący, jako pełne paradoksów, kontrastów i sporów światopoglądowych. Możemy dowiedzieć się, jakie znaczenie przypisywano patrzeniu na hostię (stąd zdarzały się przypadki „przychodzenia do kościoła tylko na podniesienie”⁵), zbieraniu relikwii, codziennemu przyjmowaniu komunii czy wreszcie modlitwom do świętych, które często „upodobniały się do pogroźek”⁶. Książka łamie stereotyp bogobożnych, żarliwie rozmodlonych chrześcijan doby średniowiecza, ukazując różne postawy wobec *sacrum*. Pisząc o partycypacji parafian w mszach świętych, Bylina odnotowuje, iż „Młodzież ze sobą flirtowała, starzy drzemali”⁷, a „W Polsce w XV w. spotykamy przypadki tłumnego wychodzenia wiernych z kościoła w czasie kazania wzbudzającego ich niezadowolenie”⁸. Badacz sporo miejsca poświęca trudom misji duszpasterskiej, która często ograniczała się do sporządzania wierszowanych dekalogów, wypleniania zabobonów i egzekwowania znajomości trzech podstawowych modlitw. Zajmuje się również indywidualnymi przejawami religijności, prezentując cały wachlarz zachowań, włączając w to głoszenie herezji, niedowiarstwo, bezmyślne recytowanie modlitewnych regulek, aż po mistyczne wizje i spektakularne nawrócenia. Dobrym pomysłem wydaje się wyodrębnienie z rozważań stosunku ludu do postaci Matki Boskiej oraz świętych w formie osobnych podrozdziałów.

Jednakże – abstrahując od tego, co zostało już powiedziane – trudno jednoznacznie stwierdzić, kogo należy uznać za projektowanego adresata *Religijności późnego średniowiecza*. Istnieją wątpliwości co do tego, że omawiana pozycja mogłaby w znacznym stopniu pogłębić wiedzę historyków czy etnologów, gdyż cechuje ją spora skrótowość i niespójność w kwestii realizowanego tematu. Problemu nie stanowi zakres rozważań Byliny, lecz raczej prezentowanie poszczególnych kwestii w sposób lakoniczny, pozostawiający spory niedosyt nie tylko u znawców zagadnienia, ale również zwykłych czytelników, oczekujących ciekawej narracji i przystępnie podanej wiedzy. Najnowsze studium autora *Ruchów heretyckich w średniowieczu* momentami przypomina raport z badań źródłowych, podczas gdy wszelkiego rodzaju anegdoty czy ciekawostki – którymi wszak można by było przyciągnąć uwagę zainteresowanych kulturą średniowieczną – pełnią raczej funkcję marginalną. Nagminną praktyką, stosowaną szczególnie w dwóch pierwszych rozdziałach⁹ pracy Stanisława Byliny, jest ilustrowanie zasygnalizowanego problemu dwoma lub trzema przykładami, które

⁵ S. Bylina, *Religijność późnego średniowiecza. Chrześcijaństwo a kultura tradycyjna w Europie środkowo-wschodniej w XIV–XV w.*, Warszawa 2009, s. 55.

⁶ *Ibidem*, s. 87.

⁷ *Ibidem*, s. 59.

⁸ *Ibidem*, s. 60.

⁹ Mam tu na myśli rozdział *Katechizacja ludności* oraz *Postawy wobec sacrum*, oba podzielone na kilka niewielkich podrozdziałów.

jedynie rozbudzają ciekawość, natomiast – pozbawione szerszego komentarza autora i kontekstowej podbudowy – potęgują wrażenie chaosu. Widocznym staje się, iż profesor, starając się zachować obiektywność i szerokie spektrum źródeł, zestawia często rozbieżne informacje, co dodatkowo budzi dezorientację. Przykład mogą stanowić sprzeczne stanowiska uczonych: gdy omówiony zostaje pozytywny wpływ zewnętrznie okazywanego wzruszenia podczas modlitwy („Poznajemy walor płaczu cenionego przez duszpasterzy jako dar boży, ale jednocześnie będącego autentycznym składnikiem pobożności masowej”), poparty dodatkowo wypowiedzią Stanisława ze Skarbimierza, Bylina przytacza argumenty zgoła przeciwne:

Natomiast inni uczeni autorzy dzieł religijnych raczej nieufnie traktowali omawiane uprzednio zachowania, przeciwstawiając je takiemu wzorcowi pobożności, którego istotą i celem było pogłębione uczucie religijne. Krytykowali zatem tych, którzy „wierzą, że są wielce pobożni przez to, że łatwo wylewają łzy¹⁰.”

Zrozumiałym jest, iż każdy badacz musi odnotowywać i poddawać refleksji różne punkty widzenia, jednakże przy braku wnikliwej i rozległej analizy ukazanych zjawisk, trudno zbudować sobie spójny obraz religijności średniowiecznej w oparciu o rozważania Byliny.

Miłośnik mediewistyki, szczególnie ten o zainteresowaniach *stricte* kulturoznawczych, powinien sięgnąć raczej po klasyczne publikacje dotyczące tego okresu, takie jak chociażby *Jesień średniowiecza* Johana Huizingi¹¹. Mimo że dzieło to nie zawęża kręgu zainteresowań jedynie do konkretnej części Europy i dotyka wielu problemów z zakresu kultury i średniowiecznego stylu życia, przekazuje informacje w sposób bardziej całościowy i przystępny. Warto nadmienić, że czytelnik zainteresowany Kościołem katolickim i przemianami religijności w średniowieczu ma do wyboru sporo innych publikacji oscylujących wokół podjętego przez Bylinę tematu. Nawet ograniczając się tylko do terenu naszego państwa, jako głównego obszaru badań, można wymienić *Zarys dziejów duchowości w Polsce*¹², w którym rozdział pierwszy Karol Górski poświęca wiekom średnim, czy czwartą część *Historii Kościoła*¹³ Bolesława Kumora (*Jesień kościelnego średniowiecza*). Co ciekawe, całkiem wartościową pozycją w tym zbiorze wydaje się być wspomniana *Chryścianizacja wsi polskiej u schyłku średniowiecza* Stanisława Byliny. Jest nieco obszerniejsza od *Religijności późnego średniowiecza*, a zarazem podzielona na przejrzyste rozdziały, wyczerpujące

¹⁰ S. Bylina, *Religijność...*, *op. cit.*, s. 48.

¹¹ Kwestiom związanym ze średniowieczną religijnością Huizinga poświęca aż trzy rozdziały: *Mysł religijna i jej uzewnętrznienie obrazowe, Rodzaje pobożności oraz Wzruszenia religijne i religijna wyobraźnia*. Por. J. Huizinga, *Jesień średniowiecza*, przeł. T. Brzostowski, Warszawa 1992.

¹² K. Górski, *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986.

¹³ B. Kumor, *Historia Kościoła. Część IV: Jesień kościelnego średniowiecza*, Lublin 2003.

problemy zasygnalizowane już w tytułach. Można pokusić się o stwierdzenie, iż badacz doskonale porusza się w kręgach związanych z kulturą ludową¹⁴, co znajduje potwierdzenie również w omawianym tutaj studium. Część *Religijności późnego średniowiecza* dotycząca bezpośrednio „chrystianizacji folkloru”, tudzież „folkloryzacji chrześcijaństwa”¹⁵ wypada zdecydowanie najciekawiej, czyniąc wcześniejsze rozważania jedynie pobieżną prolegomeną, która zresztą niekoniecznie ukierunkowuje na meritum sprawy.

W czterech ostatnich rozdziałach omawianego studium (*Folklor pod wpływem chrześcijaństwa, Chrześcijaństwo pod wpływem folkloru, Żywi i zmarli, Wyobrażenia tamtego świata*) Stanisław Bylina podejmuje problem świadomości religijnej niższych warstw społecznych, rozdartych między naukami Kościoła a wielowiekowymi tradycjami przedchrześcijańskimi. Duży nacisk kładzie zatem na wzajemne przenikanie się tych dwu porządków w życiu codziennym, obrzędowym i mentalnym reprezentantów kultury tradycyjnej oraz działalności duchownych, którzy musieli liczyć się ze specyfiką poglądów i wierzeń prostego ludu. Fascynujące wydają się być zabiegi mające na celu zaanektowanie pogańskich świąt i zwyczajów oraz stopniowe zaszczepianie biblijnych postaci w wyobraźni zbiorowej zaludnianej do tej pory głównie przez demony. Badacz sporo miejsca poświęca również magii i wróżbom oraz całej sferze obrzędowej, której reliktom pozwolono istnieć również w świecie chrześcijańskim. Główną konkluzją, która nasuwa się po zapoznaniu z rozważaniami Byliny, jest zasadnicza różnica między religijnością ludową a religijnością szeroko pojętą, jako przejaw autentycznej wiary w oficjalne dogmaty Kościoła. Charakteryzując owy dualizm, wynikający z powolnej asymilacji elementów chrześcijańskich na gruncie innych wierzeń oraz równie żmudny proces wypleniania ludowej wizji świata oraz jej przejawów, autor podaje znamienity przykład, jednocześnie stanowiący doskonałą puentę dla jego książki:

Kościół odrzucał wiarę w cielesne, wrogie ludziom upiory. Odnosił się krytycznie do inicjatyw obrony przed tymi lub podobnymi kategoriami zmarłych, równocześnie ganiąc niesienie niechrześcijańskiego wsparcia przybyszom z tamtego świata. Czescy wieśniacy (a przecież dotyczy to także mieszkańców innych krajów) pastwiący się nad wykopanym z mogiły trupem jakiegoś zmarłego pewnie wiedzieli o tych zakazach, lecz nie zastanawiali się nad nimi. Można sądzić, że nie łączyli miejsca pobytu duszy z żadną określoną przestrzenią tamtego świata. Może z piekłem? Też jest to wątpliwe. Trudno natomiast wątpić, że ci prości ludzie żyjący wśród duchów i upiorów o prastarych rodowodach, myśląc o swym własnym losie pośmiertnym spodziewali się, że ich dusze, może po jakiejś tułaczce, w końcu trafią do rajy (najpewniej przez czyściec) lub – co nie daj Boże – tam, gdzie potępieni palą się w nigdy niewygasającym ogniu¹⁶.

¹⁴ Przypomnijmy, iż Stanisław Bylina, poza wspomnianymi dziełami, jest również autorem *Kultury ludowej Polski i Słowiańszczyzny średniowiecznej*. Por. S. Bylina, *Kultura ludowa Polski i Słowiańszczyzny średniowiecznej*, Warszawa 1999.

¹⁵ Określenia Stanisława Byliny. Por. S. Bylina, *Religijność...*, *op. cit.*, s. 96.

¹⁶ S. Bylina, *Religijność...*, *op. cit.*, s. 145.

Literatura

- **Bylina Stanisław**, *Chryścianizacja wsi polskiej u schyłku średniowiecza*, Wydawnictwo Instytut Historii PAN, Warszawa 2002.
- **Bylina Stanisław**, *Hussitica. Studia*, Wydawnictwo Instytut Historii PAN, Warszawa 2007.
- **Bylina Stanisław**, *Kultura ludowa Polski i Słowiańszczyzny średniowiecznej*, Wydawnictwo Instytut Historii PAN, Warszawa 1999.
- **Bylina Stanisław**, *Na skraju lewicy husyckiej*, Wydawnictwo Instytut Historii PAN, Warszawa 2005.
- **Bylina Stanisław**, *Religijność późnego średniowiecza. Chryścijaństwo a kultura tradycyjna w Europie środkowo-wschodniej w XIV–XV w.*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2009.
- **Bylina Stanisław**, *Ruchy heretyckie średniowieczu. Studia*, Wydawnictwo Instytut Historii PAN, Wrocław 1991.
- **Górski Karol**, *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1986.
- **Huizinga Johan**, *Jesień średniowiecza*, (tłum.) T. Brzostowski, PIW, Warszawa 1992.
- **Kumor Bolesław**, *Historia Kościoła. Część IV: Jesień kościelnego średniowiecza*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2003.